

HISTORY

POLSKE TVANGSARBEIDERE I NORGE I KRIGSÅRENE – FRA REGISTRERINGEN TIL REPATRIERINGEN

EMILIA DENKIEWICZ-SZCZEPANIAK

Nicolaus Copernicus University, Toruń

ABSTRACT. Most of the compulsory foreign workers in Norway during the Second World War were employed by the *Organization Todt*, a paramilitary construction company from The Third Reich, named after its founder, engineer Fritz Todt. This organization received the greatest number of construction tasks in Norway, including permanent fortifications. Polish workforce from territories incorporated into the Third Reich and from General Gouvernement were sent to Norway as compulsory workforce of this organization. Poles in Norway represented the largest group among all foreigners. They were transferred to different places around Norway, but most of them in the area north of the Arctic Circle. This article focuses on their stay in Norway during the Second World War – from their registration until repatriation.

NORGES BETYDNING I HITLERS KRIGSSTRATEGI

Den andre verdenskrig i Norge var en veldig vanskelig tid ikke bare for nordmenn, men også for mange utenlandske tvangsarbeidere som ble sendt til Norge. Blant 21 forskjellige nasjonaliteter som ble registrert i Norge på slutten av krigen var det også mange polakker. De utgjorde den nest største gruppen av alle utenlandske arbeidere og ble hovedsakelig sendt til Norge av den tyske Organisation Todt (Organisasjon Todt, forkortet OT). OT var en halvmilitær byggeorganisasjon i det 3. riket, oppkalt etter Reichminister doktor ingeniør Fritz Todt som var dens opphavsman og grunnlegger, og hadde som oppgave å forestå store militære og sivile bygge- og anleggsarbeider. Den fikk sitt navn i 1938 i forbindelse med byggingen av Tysklands "Westwall", og til-

blivelsen var særlig knyttet til ingeniør Todts to gigantiske prosjekter og ingeniørforetak fra årene 1933–38: byggingen av Det tredje rikets motorveinett og opprettelsen av festningsanlegg ved den franske grensen, den såkalte Siegfriedlinjen eller vestvollen. Forvaltningsmessig hørte OT etter Hitlers vilje fra begynnelsen av til organisasjonene som var uavhengige av regjeringstrukturer, og fikk dermed en stor frihet i gjennomføringen av forskjellige byggeprosjekter.¹

Ved krigsutbruddet og Wehrmachts voksende militæraktivitet i Europa fikk OT byggeoppgaver av militær karakter. På den ene siden var det forskjellige rekonstruksjonsarbeider ved frontlinjene for den framrykkende Wehrmacht (reparasjoner av ødelagte broer, jernbanelinjer, veier o.l.), på den andre siden derimot var det arbeidsoppgaver i etapper, knyttet til forsyning og proviantering av militærtroppene og OT-personalet. OT blir således med rette kalt for Tysklands annen hær, militsen eller Wehrmachtsgefolge.

Administrativt sett var OT i begynnelsen meget liten og hovedansvaret tilkom ledelsen av de byggefirmaer som påtok seg å utføre forskjellige prosjekter for Wehrmacht. Etter Todts tragiske død i en flyulykke den 8. februar 1942 ble hans organisasjon overtatt av Hitlers personlige arkitekt, Albert Speer. Speer gjennomførte en rekke organisatoriske forandringer i OT som dels tok sikte på sentralisering av organisasjonsforvaltningen og dels på utvidelsen av organisasjonens virke og gjensidig koordinering i enkelte okkupasjonsområder. Speer opprettet også OT-sentralen i Berlin som et selvstendig kontor forbundet bare formelt med Bevæpnings- og Ammunisjonssdepartementet. I enkelte okkupasjonsområder ble det opprettet såkalte Einsatzgruppen (på norsk innsatsgruppen, forkortet EG) som var underordnet OT-sentralen i Berlin og som fikk en rekke administrative fullmakter, særlig innen okkupantenes næringspolitikk. I 1942 fantes det 7 innsatsgrupper: 4 knyttet til østfronten i Sovjet og 3 med andre okkuperte områder: Vest Europa, Skandinavia og Balkan. Fra høsten 1943 fungerte også en innsatsgruppe i Italia. Våren 1944 måtte de fire russiske EG og den vest-europeiske innsatsgruppen i Frankrike evakueres. Deres personale og arbeidere ble overført dels til Tyskland (der ble opprettet 8 nye EG) og dels til Norge. Territoriene av Norge, Danmark og en del av det vestlige Finland (fra juli 1944 hele Finland) ble underlagt virksomheten til operasjonsgruppen som ble kjent ved et kort navn "Wiking" med sete i Oslo.²

De første enhetene av Organisasjon Todt kom til Norge tidlig sommeren 1940 for å bygge bombesikre ubåtbunkere i Trondheim og Bergen. Da ble Norges kyst ansett som viktig i sjøkrigsstrategi både for Hitler og Churchill. Men da Hitlers lynskrig mot Russland ble tapt, fikk Norge dobbelt så stor strategisk betydning for ham enn før. For det første ville han forbruke Norges territorium som sin forsvarsfestning, fordi han var redd for en alliertes landing inn i Norge.

¹ Franz W. Seidler, *Die Organisation Todt, Bauen für Staat und Wehrmacht 1933–1945*, Koblenz 1987, s. 15.

² Ibid., s. 54ff., også s. 120f.

Og for det andre ville han fortsette krigen med Russland fra Norges territorium. Derfor utstedte han den 13. mai 1942 et ordre (Befehl) hvor han fremla en liste over byggeforetak i Norge som var hoveddel av Norgesfestningsbygging (Festung Norwegen). Bortsett fra dette nevnte han en rekke andre oppdrag som tok sikte på å utbygge og forbedre Norges fattig kommunikasjonssystem. Det dreide seg om vintersikker utbygging av riksvei 50 til Lakselv og opprettelse av en sikker forbindelse med finsk "Eismeerstrasse", samt generell utbygging av riksvei 50. Et like viktig forsett var bygging av jernbanelinjen i Nord-Norge – en ensporet forbindelse på ca. 1000 km mellom Mo i Rana og Kirkenes.³ Til oppgaver delvis beregnet på OT og delvis utført av byggeavdelingene fra Wehrmacht, hørte bygging av flyplasser, tørrdokker for større skip, og medvirkning i programmet for produksjonsforhøyelsen av aluminium og magnesium.⁴

Oberregierungsbaurat Willi Henne, tidligere medarbeider av Fritz Todt ble valgt til sjefen for EG Wiking. Hovedkvarteret for Wiking ble etablert i Oslo på den nåværende Blindern Studenthjem. Høsten 1942 ble det flyttet til en større bygning i sentrum av Oslo ved Kirkegata 15 og hadde ansvaret for anleggsarbeid også i Danmark og Nord-Finland.⁵

I 1942 fikk Willy Henne en meget sentral stilling i norsk økonomi. Etter administrative forandringer i det tyske Reichskommissariatets Hauptabteilung Technik und Verkehr ble det skapt en egen mindre Rks Hauptabteilung Technik und Verkehr, som på toppen var i personalunion med OT med Willi Henne som sjef for begge. Han hadde hånd om de strategiske avgjørelsene innen tysk næringspolitikk i Norge. Av den grunn overtok OT fra midten av 1942 de fleste befestningsoppgavene tillikemed viktigere veiarbeider og bygging av polarjernbane i Norden.⁶

Det var flere årsaker til en så sterk konsentrasjon av oppgavene under OT-styret i Norge. En del av dem var de ovennevnte rent administrative grunnene. I langtidsplanene for Norges økonomiske utvikling innenfor Hitlers prosjekt om "storromsøkonomi" (Grossraumwirtschaft) var oppgavene av militær karakter dominerende og det var den viktigste årsaken til arbeidskonsentrasjon. Den planlagte økonomiske blomstring i Norge forble aktuell så lenge tyskerne med suksess førte lynkrig i Europa. Det uforvarende sammenbruddet av krigshandlingene i øst, overgang til forsvarsstilling, faren for dannelsen av annen front i vest og først og fremst Hitlers overbevisning om at de alliertes invasjon skulle skje i Nord-Norge førte til at prioriteringen for Norges økonomiske utvikling

³ Emilia Denkwicz-Szczepaniak, *Polska siła robocza w Organizacji Todta w latach 1941–1945*, Toruń 1999, s. 139ff.; se også to artikler av samme forfatterinnen: Bygging av polarjernbanen sør for Mo i Rana, *Årbok for Mo i Rana med omliggende distrikter*, bd. XXXII, 1999, s. 33-37. Bygging av polarjernbanen nord for Mo, *Årbok for Mo i Rana...*, bd. XXXIII, 2000, s. 110-129.

⁴ Franz W. Seidler, op.cit., s. 54.

⁵ RA, FD 1940–45, London-arkivet, E.2897, sak 42, OT in Norway, s. 4.

⁶ Håndbok i Riksarkivet, Oslo 1992, s. 487.

endelig ble dropped. Isteden ble oppmerksomheten rettet mot bygging av festningverksystemet og vedlikehold av bedriftene som produserte for krigsbehov. På samme måte gikk man fram i tilfellet av den langtidsprogrammerte utbyggingen av veisystemet som skulle bedre Norges forbindelse med Europa. Man bygde og modernisere disse vei- og jernbanestykkene så vel som bryggene og bruene som ut fra militærtransportens behovkrevde en raskere realisering. Man må huske at Norge på den tiden ble konsentrasjonsområde for ca. 360 000 tyske soldater. Mot slutten av krigen ble landet omdannet til Hitlers festning. Til bygging av festning ble ca. 150 000 sivile arbeidere tilsatt, mens det i hele Tyskland våren 1944 var ca. 550 000 personer sysselsatt på byggeplasser. Forholdet i sysselsetting mellom Tyskland og Norge utgjorde 1: 3,5 og det tyder på en stor intensitet i byggevirksomheten i Norge.⁷

OT i Norge baserte seg i utgangspunktet på norsk, dansk og tysk arbeidskraft. Men mangelen på lokal arbeidskraft og særlig tyske fagutdannede arbeidere, førte til at organisasjonen måtte i stadig sterkere grad bruke krigsfanger og tvangsimportert arbeidskraft, fortrinnsvis russere, polakker, tsjekkere og jugoslaver fra høsten 1942 av. Polakkene var blitt snart den største gruppen blant utenlandske arbeidere og fanger i Norge.

GENERELLE REKRUTTERINGSREGLER OG REGISTRERINGSPROSEDYRER I OT

De første polske arbeiderne kom til Norge våren 1942. Det var polakkene fra de polske områdene som ble innlemmet i Det tredje riket. Fra de innlemmede polske områder skapte tyskerne to nye tyske "gauer": Reichsgau Danzig-Westpreussen i nord og Reichsgau Wartheland i vest. Dessuten ble den vestlige delen av Krakow- og Katowice-distriktene, samt Tatra-fjellene i sør, innlemmet i provinsen Oberschlesien. Den nordlige delen av polske provinsen Mazovien kalt for Regierungsbezirk Zichenau ble litt senere senere tilsluttet til den tyske Ostpreussen. Denne deling spilte en rolle ved rekrutteringen til OT.

På denne tiden foregikk rekrutteringen til OT utelukkende gjennom byggefirmaet som hadde inngått en kontrakt med OT om utføring av bestemte byggeoppgaver. Da ble firmaet automatisk opptatt til gruppen av våpenindustribedrifter og firmaansatte ble ansett som "tjenestepiktig" (dienstverpflichtet). I praksis kom det til å bety at de ikke hadde lov til å søke arbeid utenfor firmaet. Da ble de kalt for "stammarbeidere" (Stammarbeiter).⁸

⁷ Emilia Denkiewicz-Szczepaniak, Organizacja Todta w budowie systemu niemieckich fortyfikacji na terenie Norwegii w okresie II wojny światowej, *Czasy Nowozytnie*, t. IV/1998, s. 77ff.

⁸ RA, Eske 42, Handbook of the Organisation Todt, London, March 1945, MIRS/MR – OT/5/45 (videre: HOT), s. 168.

Den ovennevnte nokså tilfeldige og uregelmessige rekrutteringsmåten til OT, ble grundig forandret etter opprettelsen av kontoret for sysselsetting med Fritz Sauckel i spissen⁹ og etableringen av OT-rekrutteringsbyråer (Nebenstelle) som tillegg til arbeidskontorer. De tok seg av arbeiderrekrutteringen til OT og fikk vide fullmakter til bl.a. å sende enkelte ansatte til et konkret firma eller til å samarbeide med Wehrmacht om rekruttering til militærtjeneste.¹⁰

Byrået tok seg av hele rekrutteringsprosedyren. På OT-sysselsettingskortet ble de viktigste personlige opplysningene skrevet ned: kandidatens for- og etternavn, fødselsdato og -sted, bosted, statsborgerskap, opplysninger om familien (hvis gift, også antall barn og deres alder og navn og alderen til kona). Dessuten ble yrke og stilling i stamfirmaet oppført. Kandidaten ble også undersøkt av lege m.h.t. arbeidsdyktighet. Hver OT-rekrutt fikk en tjenestebok (Dienstbuch) med samme nummeret som ble skrevet på sysselsettingskortet. Dessuten fikk alle nyregistrerte et kjenningsnummer (Erkennungsnummer) som han lik som Wehrmachtssoldatene var forpliktet til å bære hengende rundt (om!) halsen. Registreringsprosedyrens siste ledd var å forsyne rekruttene med arbeidsklær eller OT-uniform og tildele dem lønn etter OT-tariff.¹¹

En annen rekrutteringsmåte til OT fungerte i den polske reststaten skapt og okkupert av tyskerne som fikk navnet Generalgouvernement (forkortet GG). Det var de sentral- og østliggende territorier med Warszawa, Krakow og Lwow som hovedbyene. Okkupantenes politikk i GG gikk på å skaffe mest mulig polsk arbeidskraft derfra til forskjellige tyske arbeidsplasser. Våren 1943, da mangelen på arbeidskraft i flere OT-arbeidssteder i Norge var veldig stor, begynte OT-myndighetene å skaffe også arbeidskraft fra GG. I de større polske byene som Warszawa, Krakow, Radom, Lwow og Tarnow hadde mange av de tyske byggingsfirmaene sine egne filialer. De var faktisk OTs vervingsfirmaer som ikke drev noen byggevirksomhet, men bare var opptatt av å rekruttere arbeidskraft. Disse "firmaene" tjente 100 RM på hver rekruttert arbeider. Pengene ble utbetalt av OT-Zentrale.¹² En del av dem hadde sine byråer i noen få byer. På samme måte virket forskjellige "byggingsbyråer" og "informasjonsbyråer" som var spredt over hele GG. En del av dem brukte polske navn på sitt skilt for å kunne virke som et polsk firma. I sine avisannonser informerte de

⁹ Czesław Łuczak. *Polityka ekonomiczna Trzeciej Rzeszy w latach drugiej wojny światowej*. Poznań 1982, s. 345ff.

¹⁰ RA, E.42, HOT, s. 168f.

¹¹ Franz W. Seidler, op.cit., s. 186 og 171ff.; RA, E. 42, HOT, s. 169. Uniformeringsproblemet ble løst på forskjellig vis. Uniformert ble vanligvis polakkene som hadde undertegnet den tyske nasjonalitetslisten; de andre, især såkalte Hilfsarbeiter som lå lavest i lønnsstammen, gikk i sivilklær med brunt armbånd på venstre arm med påskriften "Org.Todt". Arbeidere som stod høyere på rangsstigen (OT-Vorarbeiter, OT-Meister) gikk som regel i uniformer.

¹² RA, OT-pakke Plihal 1-7, firma Plihal Abrechnung. Brev fra Scheitzow til sjefen for OBL-Fauske av 19.10.1944.

folk om gode arbeidsforhold, god lønn, fri kost og losji, samt sko og arbeidsklær. Alt dette var beregnet på å rekruttere frivillig arbeidskraft blant polakker.

I mai 1943 ble en stor tysk aksjon organisert i GG for å få rekrutert 10 000 polakker til å dekke et strengt påtrengende behov, hovedsakelig for de østlige innsatsgruppene til OT.¹³ En gruppe polakker på 644 personer (av de ovennevnte 10 000) ble sendt til Norge.¹⁴

I prinsippet fungerte det tre rekrutteringsmåter for polakkene til å bli rekrutert til OT:

1. gjennom tysk eller hjemlig byggefirma som sluttet en kontrakt med OT. Det var den vanligste veien til OT – indirekte og uavhengig av arbeidernes vilje, som fikk anmerkningen "Stammarbeiter" i dokumentene;
2. kandidatens mer eller mindre frivillige påmelding i OT-vervingsfirmaer og -kontorer. Den sysselsatte fikk da anmerkningen "freie-dienstverpflichtet" (frivillig tjenestepliktig) i dokumentene;
3. påtvinget "tjenesteforpliktelse" (Dienstverpflichtung) gjennomført ved personlig innkallelse til et av de mange tyske arbeidskontor. Denne formen ble ofte brukt, særlig i slutten av okkupasjonstiden.¹⁵

Mens de to første mulighetene gav rekruttere bedre arbeidsforhold og en viss frihet, var den tredje en tvangsform ensbetydende med værre arbeidsforhold. Den kunne bli brukt overfor enkelte personer, men også overfor hele foretagender.¹⁶

Hvor mange polakker ble sendt til Norge? Dette var et av de spørsmålene jeg søkte svar ved å studere arkivmaterialet ved Riksarkivet i Oslo. Etter grundig undersøkelse og oppsummering fikk jeg resultat på ca. 7100 polakker som ble registrert av OT-innsatsgruppe Wiking. Ut fra dette ble nesten halvparten ekspedert til Norge, dvs. ca. 3470 polakker og den andre delen, ca. 3630 polske arbeidere, til Nord-Finland.

Av de ca. 3470 polakkene som kom til Norge, ca. 2240 (64,5%) av dem stammet fra General Gouvernement og ca. 1230 (35,5%) fra de polske innlemmede områdene i Det tredje riket.¹⁷

¹³ RA, OT-Abt.Arb., E.13, dokument av 5.5.1943: "In die Polenanwerbeaktion aus dem GG eingeschalteten Betriebe".

¹⁴ Emilia Denkiewicz-Szczepaniak, *Polska siła robocza...*, s. 96.

¹⁵ Franz W. Seidler, op.cit., s. 133. Dette bekrefter også informasjonene fra OT-kartoteket som finnes i Riksarkivet i Oslo (RA, Arbeitseinsatzkartei – Polakker, E.30, 31, 32, 33, 34 og 35; sml. Czesław Luczak, op.cit., s. 344.

¹⁶ Franz W. Seidler, op.cit., s. 133.

¹⁷ Se detaljerte opplysninger samt tabeller Emilia Denkiewicz-Szczepaniak, *Polska siła robocza...*, s. 62ff., 96ff.

TRANSPORTRUTENE

De polakkene som ble rekruttert av OT inn våren 1944, ble sendt med tog i organiserte grupper til en av de to OT-samleirene som fantes i Berlin-Wannsee eller Berlin-Grunewald. Til de oftest nevnte leirene hørte Stammlager Eichkamp og Lager Schlachtensee. Oppholdet der varte opp til flere ukers venting. Arbeidere ble midlertidig engasjert til forskjellige bygge- og rensningarbeid.

Etter oppsetting av felles transportlister ble de ekspedert sammen med Wehrmachtsoldater til forskjellige OT-innsatzgrupper. Til Norge gikk fire transportruter:

1. fra Berlin og via Stettin til Oslo;
2. fra Berlin og via Aalborg eller Århus i Danmark til Oslo;
3. fra Stettin via Århus til Oslo;
4. fra Stettin direkte til Oslo.

De første to rutene funksjonerte hovedsakelig fra sommeren 1942 opp til våren 1944. Begge to begynte med jernbanetransport fra Berlin til Stettin eller til en av de to danske havnene Aalborg eller Århus og derfra ble de enkelte gruppene innskipet og etter 3-4 dagers skipsreisen ankom Oslo.

Våren 1944 startet de to direkte transportrutene fra Stettin. Dette var på grunn av at Berlin ofte var under bombing slik at transportmuligheter til og fra Skandinavia ble stadig oftere veldig vanskelige. Veien fra Stettin gikk da med toget over Danmark til en av de to ovennevnte danske havnene og derfra med skip til Oslo. Ganske ofte, hvis det bare var åpen sjøvei, ble arbeidere sendt direkte fra Stettin til Oslo med skip.

Etter anløpet til Oslo havn ble OT-arbeidere overtatt av OT-forvaltningskontoret (OT-Leitstelle) på Grønnerlokka skolen i den østlige delen av Oslo. Kontorets oppgave var å skaffe arbeidere til enkelte byggeledelser (Oberbauleitung = OBL) og firmaer over hele Norge. Før arbeiderne ble sendt videre hadde OT-kontoret registrert dem. Etter bestilling fra tyske firmaer sendte OT dem videre til arbeidsplassene og OBL, hvor de firmaene jobbet. Mens arbeidere ventet på å bli fraktet videre, ble de innkvartert i OT-Stammlager i Christian Kroghs gate 34. Men i de fleste tilfeller ble de innen 2-10 dager ekspedert nordover med tog fra østjernbanestasjon i Oslo til Trondheim og/eller videre mot nord til endestasjonen Nevernes, 30 kilometer nord for Mo i Rana. Reisen med tog varte i nesten tre døgn. Derfra til de nordligste delene av Norge gikk den dels med lastebiler og dels med forskjellige typer av små båt, alt sammen ca. 5 dager.¹⁸

¹⁸ RA, OT-Abt.Bahnbau, E.49, Vermerk v.26.05.1942/A 20j; også OT-Abt.Arbeitseinsatz, E.7, 1120/ Eisenbahn 1942-45.

POLAKKER VED REALISERINGEN AV OTS BYGGINGSOPPGAVER I NORGE

Polakker ble registrert ved alle de tre ovennevnte store OTs arbeidsplasser i Norge. Den største delen av dem ble ansatt ved fortifikasjonsutbygging langs den norske kysten. Polakkene ble notert på 49 forskjellige arbeidsteder, ofte på øyene i fjorder, f.e. i Trondheimsfjorden – øyene Storfosna, Tarva, Hitra og Frøya, også ved bygging av Ørlandet flyplass og på Orkanger og Melland. Et annet nokså viktig arbeidsted var Narvik – området hvor de ble ansatt ved bygging av batterianlegg på Trondenes-halvøya og Engeløy. De arbeidet på forskjellige øyer spredt rundt Mo i Rana-distriktet (Sjona, Nesna, Donnes, Hemnes, Ylvingen, Vikna). De var også på arbeidsplasser i Kirkenes-området (Elvenes, Skipagurra, Smalfjord, Vadsø, Ekkerøy).¹⁹ I årene 1942–1945 arbeidet alt sammen ca. 1600 polske sivile tvangsarbeidere og 1800 polske krigsfanger. De siste var det polske offiserer som ble overført fra Hamburg til Elsfjord ved Mo i Rana i mai 1942. I sammenligning med tvangsarbeidere var det veldig vanskelig å identifisere alle arbeidsteder for de polske krigsfangene, men noen av dem er blitt notert. Generelt ble den største delen av dem ansatt ved fortifikasjonsbyggingen i løpet av det første året (1942) og etterpå ble de sendt til jernbanebyggingen i Nord-Norge.

Den nest største arbeidsplassen hvor OTs arbeidere dominerte og hvor polakker ofte ble ansatt, var det byggingen av Nordlandsbanen mellom Mo i Rana og Drag. Denne strekningen ble delt i to store avsnitt: den første fra Mo til Fauske på 173 km, og den andre fra Fauske til Drag på 130 km. I desember 1943 arbeidet på den første strekningen alt sammen 1321 polakker (280 sivile arbeidere og 1041 krigsfanger, de siste var samlet i to leirer: Rotelva og Saltnes).²⁰ I juni 1944 steg antallet polske arbeidere til 1455 polakker (414 sivile arbeider og 1041 krigsfanger).²¹ På det andre avsnittet, mellom Fauske og Drag, hvor alt gikk i tysk regi var mangelen på arbeidskraft veldig stor. De tyske byggefirmaer som tok seg av arbeid der borte måtte henvende seg ofte til OT-Zentrale i Berlin om å skaffe dem hvilke som helst arbeidere. På dette avsnittet ble ansatt hovedsakelig polakker. Hvorfor? En viktig grunn til dette var det at mange av de polakkene som ble sendt til Norge, straks etter ankomst til arbeidsplass og uavhengig av avstand fra svensk grensa, prøvde å rømme til Sverige. Mange av dem lyktes det, ofte sammen med nordmenn eller ved hjelp

¹⁹ Se på kartet over alle arbeidsteder for polakker som ble ansatt ved fortifikasjonsbyggingen i Norge vedlagt i boka av Emilia Denkwicz-Szczepaniak, *Polska sita robocza...*, s. 130f.

²⁰ På den første strekningen arbeidet da sammen 9654 arbeidere; i det, bortsett fra polakker, var det 885 tyskere 2831 nordmenn og 220 andre nasjonaliteter; blant krigsfanger var det, bortsett fra polakker (1041), 4191 russere og 206 andre nasjonaliteter, se tabellen i boka av Emilia Denkwicz-Szczepaniak, *Polska sita robocza...*, s. 146f.

²¹ I juni 1944 antallet alle ansatte steg til 14 666. Bortsett fra polakker arbeidet 1322 tyskere 2634 nordmenn og 322 andre nasjonaliteter da; dessuten var det 8668 russiske krigsfanger og 265 legionister (medlemmer av tyske transportavdelinger NSKK).

av dem. Men når tyskere orienterte seg i dette, begynte de å sende polakker til de mest nordlige strekningene hvor flyktningsmuligheter var begrenset av naturlige forhold. Og dette var den beste forklaringen på hvorfor, kanskje ikke så mange, men først og fremst polakker, ble akkurat sendt nord for Fauske til Tømmerneset, Drag, Engan og andre steder. Alt sammen fantes det bare 44 polakker på ovennevnte avsnitt i september 1943, men ca. et år senere – 10 ganger så mange – alt sammen 413 polakker. I sammenligning med tyskere (først 530 og etterpå 818) og nordmenn (henholdsvis 243 og 263) var det ganske mange og i sammenligning med andre nasjonaliteter var det kjempe mange (395 av andre nasjonaliteter) bortsett fra antallet russiske og serbiske krigsfanger som utgjorde den største arbeidskraft der (henholdsvis 3580 og 5160 fanger).

Den tredje oppgaven som var like viktig for OT i Norge var bygging, modernisering og vintervedlikehold av veier. For den tyske Wehrmacht var naturlig nok riksvei 50 den viktigste. Den gikk gjennom hele landet fra Oslo via Trondheim til Kirkenes med en samlet lengde av 2430 km. Riksvei 50 utgjorde den mest prioriterte forbindelsen for militære forsyninger fra Tyskland, både for AOK Norwegen og for Laplandarmeen som var stasjonert i Finland. Bruk av riksveien om vinteren skapte store problemer for Wehrmacht, særlig i områdene lengst nord, med store snøfall og sterk vind. Det var derfor svært viktig for Wehrmacht å holde riksveien 50 åpen, både til Alta og videre til Lakselv og Karasjok.

Tre veier for tyske militære transporter var særlig viktige:

1. Kvæningen og Badden passene;
2. Strekningen Repparfjord-Kistrand-Karasjok;
3. Strekningen Alta-Skaidi.

De tre avsnittene var tilsammen 250 km lange.²² For å holde disse åpne vinterstid ble det planlagt å bygge av lange snøtunneler (overbygninger) og oppsetting av snøskjærmer av tre.

På disse avsnittene var særlig to firmaer fra Lodz, Bodmann und Hildebrand og Hans Krull aktive. Dessuten, hørte tre andre tyske firmaer, bl.a. to fra Berlin – B. Frericks og Zech und Voigt, til veldig aktive ved veiutbyggingen i Nord-Norge. Sommeren og tidlig på høsten 1942 og 1943 utførte de forskjellige veiarbeider, bl.a. 12,5 km av snøtunneler, 85,5 km av tregjerder, 9 km nye veier, 62 stykker trebrakker samt det s.k. finske telter (14 stykker). Alle disse firmaene ansatte tilsammen 327 polakker og bare 126 tyskere samt 419 andre nasjonaliteter, og 808 russiske krigsfanger.

²² I praksis delte man det andre avsnittet i to: det første fra Repparfjord / Skaidi til Kistrand med Hatternfjell, og det andre avsnittet fra Kistrand til Karasjok; se RA, OT-Abt. Strass. E.4, B.Strassenbauten I Allgemeines 1942–43, Vermerk v.11.5.1942 betr. Beschreibung beim Wehrmachtsbefehlshaber am 9.5.1942.

KORT OM ARBEIDS- OG LØNNSVILKÅR, KOST OG LOSJI

Arbeidsvilkårene i det fjerne Norden var meget harde for de polske arbeiderne, særlig på grunn av klimaet. OT-arbeiderne bodde i tømmerbrakkere som varierte i størrelse etter landskapforholdene. De minste, såkalte skoghytter var 6,5 x 4,8 meter og ble bebodd av 8 arbeidere, mens de litt større veibrakkene på 8,70 x 3,80 meter var beregnet på 12 mann. Mest brukt var brakker beregnet på 22 personer og målte 33,14 x 8,71 meter.²³ Til oppvarming brukte man som oftest jernovner med ytre rør. Det viktigste inventaret i brakkene – sengene var ofte køyesenger av tre, og meget ofte vanlige brisker. I stedet for trebrakkene brukte man også et militært telt for 40 personer, oppvarmet på samme måte som brakkene. Teltene var likevel hovedsakelig tildelt for krigsfangene, også for polske krigsfanger samlet i to leirer: Rotelva og Saltnes.

Angående lønn for polske arbeidere var det forskjell som gikk på forskjellen av OT-tariffen som var gjeldende for polske arbeidere fra de innlemmede territorier og den s.k. Polen-utland-byggingstariff (Polen-Auslands-Bautarif) av den 11. januar 1943. Den siste gjaldt alle polakker ansatt av OT i utlandet og som stammet fra alle okkuperte polske territorier, unntatt GG og Det tredje rike. Denne tariffen var tilsynelatende ikke veldig forskjellig fra den tyske, bortsett fra at polakkene ble fratatt all tilleggslønn. Men slik var det bare i begynnelsen. Snart ble forskjellen på polske og den tyske tariffen større og utgjorde 15%.

Arbeidernes kost uttrykkes i OT-dokumentene ved daglige kalorimengder som var litt ulike for tyskere og ikke-tyske arbeidere. For de første var de noe større og varierte i enkelte krigsår fra 3600 til 3800 kalorier, mens de for utenlandske arbeidere lå mellom 3000 og 3300 kalorier.²⁴ Det er verdt å merke at disse kalorinormene var gjennomsnitt 500-800 kalorier større enn for ikke yrkesutøvende personer eller folk som ikke utførte tunge jobber.

REPATRIERINGEN

Ved krigens slutt ble polakkene registrert i 26 leirer i Norge alt sammen i 6 norske fylker: Troms, Nordland, Nord- og Sør-Trøndelag, Møre og Romsdal, Rogaland og Vest-Agder. Mest av alt polske leirer fantes i Nord-Norge (f.e. Bardufoss, Bodø, Moen, Nesna, Mo i Rana, Namsos, Bud) og Midt-Norge (f.e. Kristiansund, Ålesund Aukra-øya). Polakkene var den største nasjonalitetsgruppen i OT, bortsett fra skandinaver og utgjorde 36,7% av alle utenlandske arbeidere i Norge (etter dem gikk tsjekkere – 35,8% og franskmenn – 5,4%).²⁵

²³ RA, OT-Abt.Bahn, E.46, Baracken.

²⁴ Emilia Denkiewicz-Szczepaniak, *Polska siła robocza ...*, se særlig tabellen nr 41, s. 220.

²⁵ Emilia Denkiewicz-Szczepaniak, *Przygotowania rządu norweskiego na emigracji do repatriacji obcokrajowców z Norwegii (1941–1945)*, *Czasy Nowozytnie*, t. II / 1997, s. 138 og passim.

Av de ca 7100 polakker fra EG Wiking og de 1800 polske krigsfanger i Norge ventet ca 4000 på repatriering. De var spredt over hele landet fra Sør- til Nord-Norge. En del av dem kom fra Finland, etter at tyskerne hadde evakuert seg derfra tidlig på høsten 1944. Vanskeligst var situasjonen til dem som stammet fra Polens østlige grenseområder som er blitt annektert av Sovjet. De polske forbindelsesoffiserene fra London som var akkreditert ved de alliertes korps i Norge, prøvde i sin propaganda å overtale polakkene til å bli i utlandet. Propagandaen var dog lite effektiv fordi polske forbindelsesoffiserer var for få og ikke i stand til å komme i kontakt med alle polske leirer som var spredt over hele Norge. I tillegg tok politikken til de allierte i Norge og til den norske regjering sikte på å bli kvitt de polske statsborgerne så fort som mulig. Til dette formålet brukte man polakkene fra repatrieringsleirer i Norge som var i kontakt med Związek Patriotów Polskich (Forbundet av polske patrioter) i Sverige med polsk kommunist Jerzy Pański som leder. De bidro i betydelig grad til at repatrieringsaksjonen ble avviklet raskt og i samsvar med hensiktene til de allierte og til regjeringene i Oslo og Warszawa.²⁶

Av de 4000 polakkene på norsk jord ved krigens slutt bestemte ca. 2800 seg for å vende hjem. Ca. 1200, i leirene Mysen og Ystehede, ønsket ikke å reise til Polen regjert av kommunister. Bare en liten del av dem dro tilbake i løpet av 1946 og 1947, mens 875 ble boende i Norge for godt.

Hva som skjedde med de over 3000 polske arbeidere er det veldig vanskelig å svare på. En del av dem ble sikkert sendt sammen med deres tyske firmaer til Tyskland før krigen tok slutt. En del flyktet over grensen til Sverige, ofte ved hjelp av nordmenn, og dette er et veldig interessant tema man bør betraktes uavhengig.

²⁶ Kontaktpolakkene til „Forbundet av polske patrioter” i Sverige og den polske kommunistiske regjeringen i Warszawa var bl.a. Leopold Tyrmand og Jerzy Halwic, se nærmere om det: Emilia Denkwicz-Szczepaniak, *Polska siła robocza...*, s. 269ff.